

Kilka uwag dotyczących oceny projektów badawczych rozpatrywanych w ramach Komitetu Badań Naukowych

Jan Strelau*

Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski, Warszawa

SEVERAL REMARKS REGARDING THE EVALUATION OF RESEARCH PROJECTS CONSIDERED BY THE NATIONAL RESEARCH COMMITTEE

A special role in promoting science and scientists has been ascribed to grants awarded by the National Research Committee (NRC). Taking as a starting point the experience accumulated during the process of reviewing manuscripts aimed for publication, selected recommendations have been given for assessment criteria to be used when evaluating research projects competing for grants awarded by the NRC.

Działalność akademicka, podobnie jak osiągnięcia szkolne począwszy od pierwszej klasy szkoły podstawowej, podlega systematycznej ocenie. System ocen występuje w wielu branżach i dziedzinach aktywności zawodowej. Ocena aktywności zawodowej, w tym głównie efektywności działań, jest szczególnie korzystna tam, gdzie występuje na rynku pracy przewaga podaży nad popytem, bowiem skuteczna, ściślej biorąc, trafna ocena pozwala na rekrutację najlepszych pracowników.

Typowy dla działalności akademickiej system ocen nabiera szczególnego znaczenia i to z kilku powodów. Kształcenie wysoko kwalifikowanych kadr, co jest jednym z głównych zadań uniwersytetów i innych szkół wyższych, wymaga takiego doboru nauczycieli akademickich, aby byli oni dydaktycznie a także pod względem warsztatu badawczego przygotowani do pełnienia tej roli.

Postęp w nauce, choć w dużym stopniu uwarunkowany możliwościami technicznymi i finansowymi danego kraju, w decydującej mierze zależy od

kapitału intelektualnego, od tego, na ile potrafimy wykorzystać potencjalne możliwości jednostek najzdolniejszych i najbardziej twórczych. Istniejący w środowisku akademickim system ocen powinien sprzyjać skutecznej selekcji tych osób.

Odkrywanie prawd, tworzenie teorii nośnych poznawczo lub społecznie, konstruowanie wytworów o znaczących wartościach kulturowych i cywilizacyjnych to przywilej, ale także obowiązek, osób najzdolniejszych i najbardziej twórczych. Spośród nich rekrutują się także pracownicy naukowcy, których aktywność badawcza niemal na każdym etapie ich działalności stanowi przedmiot oceny. W tym opracowaniu skoncentruję się głównie na ocenie projektów badawczych, których akceptacja bądź odrzucenie w istotnym, a niekiedy w decydującym stopniu wpływa na dalsze losy zawodowe pracownika naukowego.

Szczególną pozycję wśród nielicznych w Polsce źródeł finansowania badań naukowych zajmują granty Komitetu Badań Naukowych. Ich szczególna pozycja wynika z kilku przesłanek:

Po pierwsze, grant KBN-u, w porównaniu z finansowaniem badań własnych i statutowych, a także z innymi fundacjami na rzecz nauki w Polsce (np. Fun-

* Korespondencję na temat artykułu można kierować pod adresem: Jan Strelau, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Stawki 7, 00-183 Warszawa.

dacja Batorego) z reguły zapewnia badaczowi realizację większych zamierzeń naukowych i to głównie dzięki dysponowaniu większymi możliwościami finansowania badań.

Po drugie, ze względu na atrakcyjność finansową grantu liczne grono pracowników akademickich ubiega się o jego otrzymanie, co z kolei narzuca konieczność wprowadzenia konkursu opartego na ostrej selekcji.

Po trzecie, przyznanie grantu daje badaczowi dużą niezależność (określoną warunkami grantu) i ogranicza wpływ administracji akademickiej, a także przełożonych różnych szczebli, na kierunek i sposób realizacji badań.

Po czwarte, przyznanie grantu KBN kojarzone jest w środowisku akademickim z dużymi kompetencjami badawczymi i pośrednio wpływa na prestiż naukowy posiadacza grantu.

Wysoki status grantów KBN-u w środowisku akademickim nakłada szczególną odpowiedzialność na osoby uczestniczące w procesie oceny grantów jak i na grono proponujące, a w końcu podejmujące decyzje o ich przyznaniu.

Kryteria i tryb przyznawania grantów opublikowane przez Komitet Badań Naukowych (1993), siłą rzeczy sformułowane są w postaci ogólnej bowiem dotyczą oceny grantów z wszystkich możliwych dyscyplin naukowych i odnoszą się do wszelkiego rodzaju propozycji badawczych niezależnie od ich specyfiki. Ta ogólność kryteriów stwarza możliwość porównywalności grantów niezależnie od dyscypliny naukowej, choć porównywalność ta, ze względu na specyfikę poszczególnych nauk, jest częściowo pozorna. Powoduje ona także, iż w ocenie gubi się istotne elementy ważne z punktu widzenia określonych dyscyplin, a mało istotne lub zbędne w odniesieniu do innych. Ogólne wytyczne dotyczące ocen uwzględniają także kryteria, które z punktu widzenia pewnych dyscyplin są drugorzędne, niekiedy chybione bądź sztuczne. Na przykład, akcent w kryteriach KBN na aplikacyjność badań w odniesieniu do wielu dyscyplin nauk humanistycznych jest sztuczny. Powoduje to, że projektodawca, zdając sobie sprawę iż takie projekty mają większą szansę akceptacji, stwarza w projekcie pozory aplikacyjności wyników swoich badań. Życzliwy dla projektu recenzent pozytywnie ocenia projekt z tego punktu widzenia, zdając sobie sprawę z fikcyjności tego zabiegu. Z kolei opiniodawca mniej życzliwy kryterium aplikacyjności, drugorzędne dla większości badań podstawowych, wykorzystuje dla uzasadnienia oceny negatywnej.

O ile mi wiadomo, kilkuletnie doświadczenie dotyczące kryteriów i trybu ocen projektów badawczych

finansowanych w ramach Komitetu Badań Naukowych nie doczekało się dotąd naukowego opracowania toteż wszelkie uwagi z tym związane oparte są na jednostkowych doświadczeniach recenzentów i osób uczestniczących w trybie przyznawania grantów. Wydaje się jednak, że dla usprawnienia systemu kryteriów oceny grantów wykorzystać można skumulowaną od kilkudziesięciu lat wiedzę i doświadczenie związane z oceną prac przeznaczonych do publikacji w czasopiśmie naukowych. W psychologii wiele opracowań tego typu opublikowano począwszy od lat 1970-tych w czasopiśmie *American Psychologist*.

Odwołanie się do tych doświadczeń uzasadnione jest z kilku powodów. Po pierwsze, wyniki badań uzyskane na podstawie grantu tylko wtedy, kiedy są opublikowane mogą być poddane publicznej ocenie. Po drugie, badania nieopublikowane, niezależnie od swojej wartości poznawczej czy aplikacyjnej są bezwartościowe bowiem nie wchodzi do obiegu systemu nauki. Po trzecie, przyjęcie pracy do druku w prestiżowym (krajowym lub międzynarodowym) czasopiśmie naukowym, stanowi jedno z podstawowych kryteriów wartości badań realizowanych w ramach grantu. Jest tak dlatego, ponieważ wartość badań opisanych w maszynopisie przeznaczonym do druku także podlega ocenie. Tak na przykład w 1993 roku odrzucono w 22 czasopiśmie psychologicznych, których organem jest Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne, średnio 73 procent prac (Raport, 1994).

Projekty badań w porównaniu z pracami oddanymi do druku mają swoją specyfikę. Po pierwsze, projekt badawczy musi być oceniany pod względem wartości efektu badań w stosunku do proponowanych kosztów. Z moich doświadczeń wynika, że autorzy projektów nie przywiązują do kalkulacji finansowej dostatecznej wagi i szereg liczb w niej występujących to czysta fikcja.

Jednym z najważniejszych kryteriów oceny projektu badawczego, które podobnie jak wyżej wymienione nie występuje w odniesieniu do prac publikowanych, to prawdopodobieństwo realizacji proponowanych zamierzeń badawczych. Od czasów Lewisa Termana nie wymyślono dotąd lepszego predyktora efektywności czy skuteczności działań niż dotychczasowe osiągnięcia. Nasuwająca się w tym kontekście rekomendacja dla oceny prawdopodobieństwa realizacji projektów badawczych na wysokim poziomie to przede wszystkim dotychczasowy dorobek w postaci publikacji – oczywiście proporcjonalnie do stażu naukowego autora projektu. Niezależnie od tego jak interesujący jest przedstawiony projekt badawczy, proponuję w przypadku autora o

znikomym bądź prowincjonalnym (np. czasopisma lokalne lub zbiory prac wydawane przez mało znaczące ośrodki naukowe) dorobku naukowym dużą wstrzeźliwość w jego ocenie. Z kolei publikacje w renomowanych czasopismach to znakomita referencja dla autora projektu, nawet jeżeli opublikowane prace nie są merytorycznie związane z proponowanym grantem.

Rzetelna ocena projektu badawczego możliwa jest jedynie wtedy, kiedy mamy do czynienia z wyczerpującym opisem problemu (celu) badań, z merytorycznym uzasadnieniem postawionych hipotez, z pełnym opisem metod i przebiegu badań (szczególnie kiedy badania mają charakter eksperymentalny) a także z proponowaną analizą statystyczną wyników badań. Postulat KBN, aby projekt badawczy przedstawić na zaledwie kilku stronach, nie sprawdził się, toteż z zadowoleniem należy przyjąć odejście od tego wymogu. Recenzent jest w znacznie bardziej komfortowej sytuacji, kiedy dysponuje wystarczającymi przesłankami do oceny projektu, niż wtedy, kiedy stawia swoją ocenę w oparciu o domysły.

Redaktorzy czasopism psychologicznych wysuwają pod adresem recenzentów szereg kryteriów oceny. Swego czasu Gottfredson (1978) dokonując analizy czynnikowej stosowanych kryteriów ocen zaproponował dziewięć skal przydatnych do oceny maszynopisów, a Eysenck i Eysenck (1992) stosunkowo niedawno opisali czternaście obszarów, które należy wziąć pod uwagę przy ocenie pracy. Niektóre z tych kryteriów są istotne także pod kątem oceny projektów. Należą do nich:

- (a) Doniosłość problemu
- (b) Stopień nowości
- (c) Oryginalność badań
- (d) Osadzenie w teorii
- (e) Szerokość problematyki
- (f) Poziom metodologiczny

W kontekście tych kryteriów na szczególnie pozytywną ocenę zasługują projekty, które są doniosłe teoretycznie lub aplikacyjnie, które są obiecujące ze względu na ich nowość i oryginalność, które są dobrze i szeroko osadzone w problematyce teoretycznej i które charakteryzuje dobry poziom metodologiczny. Kryteria te nie są ze sobą skorelowane, a niekiedy występuje między nimi ujemna korelacja. Tak na przykład wąsko ujęta problematyka pod względem metodologicznym często budzi mniej wątpliwości niż szeroko ujęty problem, rozwiązanie którego wymaga uwzględnienia wielu zmiennych spośród których tylko niektóre poddają się kontroli. Czyste pod względem statystycznym i metodologicznym badania polegające na ustaleniu związku między różnymi charakterystykami zachowania lub cechami

psychicznymi idą nie rzadko w parze z małą doniosłością problemu i nie wiele nowego wnoszą do nauki. Recenzent często staje wobec dylematu jak ocenić projekt bardzo obiecujący ze względu na oryginalność i doniosłość lecz słaby metodologicznie bądź też odwrotnie. Niekiedy mamy do czynienia z projektami o niezwykle wysokim poziomie metodologicznym lecz pod względem kryteriów merytorycznych są one jałowe lub trywialne. W zależności od tego, czy bliższa jest recenzentowi metodologia badań czy też rozwiązywany problem, rozstrzyga ocenę zgodnie ze swoim nastawieniem.

Przywiązywanie różnej wagi do wymienionych kryteriów jest jednym z głównych źródeł rozbieżności w ocenie recenzentów. Bowen, Perloff i Jacoby (1977) prosząc dziesięciu wybitnych ekspertów o wytypowanie spośród kilkudziesięciu prac najlepszej z nich uzyskali współczynnik zgodności (współczynnik W Kendalla) 0,11. Jest to wynik który nie napawa optymizmem.

Z punktu widzenia przesłanek do podjęcia decyzji co do wartości ocenianych projektów badawczych godny podkreślenia jest fakt, że w przypadku prac drukowanych istnieje pewna zależność między zgodnością recenzentów a poziomem naukowym ocenianych prac. Gottfredson (1978) biorąc pod uwagę indeks cytowań jako kryterium wartości prac naukowych stwierdził, że oceny recenzentów co do poziomu jakości prac korelują 0,20 z indeksem cytowań, a pod względem stopnia nowości – 0,27. Współczynnik ten podwyższył się znacznie kiedy wzięto pod uwagę publikacje często cytowane, a spadł praktycznie biorąc do zera, kiedy uwzględniono jedynie prace rzadko lub w ogóle nie cytowane. Wskazuje to na fakt, iż zgodność oceny (rzetelność) pośrednio rzutuje na jej trafność, co jest niezwykle istotne dla oceny projektów badawczych.

Innym czynnikiem wpływającym na stopień zgodności w ocenie między recenzentami jest ich merytoryczna kompetencja w zakresie opiniowanej problematyki, a co najmniej wysokie kwalifikacje badawcze niezależnie od reprezentowanej specjalności w zakresie psychologii. Eysenck i Eysenck (1992) zwrócili uwagę na małą zgodność w ocenie prac między recenzentami przypadkowo dobranymi lub też z małym stażem naukowym (bezpośrednio po doktoracie).

Jak z powyższego wynika, selekcji wymagają nie tylko projekty badawcze ale także recenzenci dokonujący ich oceny. Jest to jeden z wymogów gwarantujących rzetelność i trafność oceny. Niemiecka organizacja rządowa stanowiąca odpowiednik KBN-u – Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), co kilka lat dokonuje w zakresie każdej z dyscyplin nauko-

wych wyboru kilkudziesięciu wysoko kwalifikowanych naukowców reprezentujących główne specjalności. W zakresie psychologii DFG posiada kilkudziesięciu tego rodzaju ekspertów. Oni to opiniują wnioski o granty lub też rekomendują kandydatów na opiniodawców spośród reprezentowanej przez siebie dyscypliny naukowej. Taką rolę w polskich warunkach mogliby pełnić członkowie Komitetu Nauk Psychologicznych bowiem, wybierani w głosowaniu tajnym, cieszą się zaufaniem środowiska a ponadto reprezentują w zakresie swoich specjalności wysokie kwalifikacje naukowe.

Ocena projektów badawczych, obok swej głównej funkcji selekcyjnej, powinna także pełnić rolę polegającą na kształtowaniu w środowisku naukowym wysokich standardów merytorycznych i metodologicznych, w ten sposób przyczyniając się do podniesienia poziomu naukowego prowadzonych w kraju badań. Aby ten cel osiągnąć osoby ubiegające się o grant powinny otrzymać zwrotną informację o ocenie ich projektu, tak, aby mogli z tej oceny i sformułowanych uwag wyciągnąć wnioski dla przyszłych badań. Taka procedura zapewnia także większą odpowiedzialność w formułowaniu uwag i ocen ze strony recenzentów, na co zwrócił uwagę Epstein (1995).

Uwagi sformułowane w tym opracowaniu daleko nie wyczerpują problematyki związanej z procesem oceny projektów badawczych. Nie odnoszą się one także bezpośrednio do arkusza ocen, który otrzymują recenzenci z Komitetu Badań Naukowych. Zostały one sformułowane głównie w tym celu, aby wykorzystać je jako przyczynek do poprawy stosowanego przez KBN systemu ocen, ze szczególnym uwzględnieniem projektów badawczych w zakresie psychologii.

LITERATURA

- Bowen, D. D., Perloff, R. i Jacoby, J. (1977). Improving manuscript evaluation procedures. *American Psychologist*, 27, 221-225.
- Epstein, S. (1995). What can be done to improve the journal review process. *American Psychologist*, 50, 883-885.
- Eysenck, H. J. i Eysenck, S. B.G. (1992). Peer review: Advice to referees and contributors. *Personality and Individual Differences*, 13, 393-399.
- Gottfredson, S.D. (1978). Evaluating psychological research reports: Dimensions, reliability and correlates of quality judgements. *American Psychologist*, 33, 920-934.
- Komitet Badań Naukowych. (1993). *Kryteria i tryb przyznawania środków z budżetu państwa na finansowanie projektów badawczych*. Warszawa: Redakcja Wydawnictw Ośrodka Przetwarzania Informacji.
- Raport. (1994). Summary report of journal operations, 1993. *American Psychologist*, 49, 669-670.